



MENGÜCÜK GÂZİ'NİN KİMLİĞİ VE MENGÜCÜKLÜ DEVLETİNİN KURULUŞU HAKKINDA

Hüseyin KAYHAN*

Özet

Anadolu'nun fethi sırasında önemli görevler üstlenen Türk komutanlarından Mengüçük Gâzi'nin kimliği konusu, diğer fatih komutanlarıinki gibi çok az bilinmektedir. Modern tarihçilerin genel kanaati bu fatihlerin hepsini Türkmen olarak kabul etme eğiliminde ise de, yaptığımız araştırmalarda bunun hiç de böyle olmadığını, Mengüçük Gâzi gibi Karahanlı hanedanından gelenlerin de bulunduğunu gördük. Makalemizde bunu ortaya koyan delilleri sıralayarak, olaya değişik bir açıdan baktık ve konuyu bilim adamlarının dikkatine sunduk.

Anahtar Kelimeler

Mengüçük Gâzi, Karahanlı, Dânişmend Gâzi, Anadolu, Süleyman Şah.

THE IDENTITY OF MANGUJUK GHAZI AND THE FOUNDATION OF THE MANGUJUKIDS

Abstract

Information on the identity of Mangujuk Ghazi who played an important role in the conquest of Anatolia is as scarce as other conquerors. Even though modern historians are inclined to accept all of these conquerors as Turkoman, the researches that we carried out put forth that this was not the case and that some of them were from the Karakhanids like Mangujuk Ghazi.

In this study we present the list of proofs on this issue and brought this topic to the attention of scientists by taking a different point of view.

Key Words

Mangujuk Ghazi, Karakhanids, Danishmend Ghazi, Anatolia, Suleyman Shah.

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üni. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. hukaturk@hotmail.com



GİRİŞ

XI. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen Anadolu'nun Türkler tarafından fethi, tarihçiler açısından her zaman bilinmeyenlerle dolu bir dönemi ifade etmektedir. Fetihle Büyük Selçuklu sultanlarının rolü, efsaneleşen fatihlerin hayatlarıyla ilgili bilgiler, fetihlerle ilgili kesin tarihlere ulaşabilme, kaynaklardaki bilgilerin azlığının sebepleri vs. gibi kesin olarak aydınlatılmayan konular ve sorular varken bu dönemle ilgili araştırma yapmak gerçekten zor görünmektedir. Bu konuda kaynakların hepsine ulaştıktan sonra, çok titiz bir ayıklama ve derin bilgi birikimleri ile satır aralarını okumak suretiyle bulmaca çözer gibi gerçekleri yakalamaya çalışmak gerekmektedir.

Bundan önce biz Dânişmendlilerle ilgili birçok yayımlar yaparak, çok az bilinen bu Türk hanedanının tarihini ortaya çıkarmaya çalışmıştık.¹ Şimdi ise, bununla bağlantılı olduğuna inandığımız, Mengüçüklerin kuruluşu konusunda bilinenlerin dışında başka görüşlerle ortaya çıkarak gerçeği bulmaya çalışacağız.

Malazgirt Savaşı öncesi ve sonrasında Anadolu'da gelişen olaylar hakkında kronikçiler yeterli bilgi vermemektedirler. Bize göre bunun sebepleri şöyle sıralanabilir:

1. 1025 yılından sonraki olumsuz gelişmeler sonucu Bizans Anadolu'sunun içine düştüğü kötü durum neticesinde toplum ve devlet disiplininin büyük ölçüde ortadan kalkarak genel bir örgütsüzlüğün hüküm sürüyor olması.

2. Kafkaslar ve Anadolu'ya gelen, büyük kısmını Türkmenlerin oluşturduğu Türk kitlelerinin kabilevi örgütlerini devam ettirerek, Anadolu'da güçlü bir siyasi yapı oluşturacak bilinci ve bunun somut örgütlenmesini tam olarak gerçekleştirememeleri² ki, bunda Büyük Selçuklu Devleti'nin Bizans Devleti'ni ortadan kaldırmaya yönelik bir siyaset taşımamasının büyük rolü vardı. Neticede, Türk komutan ve beyleri düzensiz bir şekilde Anadolu'ya yayılarak gözlerine kestirdikleri topraklarda askeri organizasyonlar gerçekleştirdiler. Bunların sayıları çok fazlaydı ve bu durum karşısında onların askeri faaliyetlerinin çoğu tarihçilerin dikkatini çekmekten uzak kaldı. Haliyle, başta Erzurum ve Erzincan olmak üzere Doğu Anadolu ile Orta ve Doğu Karadeniz'de meydana gelen askeri faaliyetler ve Türk siyasi yapılanmaları pek dikkate alınmadı veya önemsenmedi. Bizans'a yardım için gelen Frank paralı askerlerinin komutanı

¹ Bu konudaki belli-başlı çalışmalarımız şunlardır:

"Artuklu – Dânişmendli ilişkileri hakkında", *Bellefen*, LXXII/264, Ankara, 2008, 475-481.

"Dânişmendli – Bizans ilişkileri", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas, 2006, 97-107.

"Dânişmendli Devleti zamanında Maraş tarihine bir bakış", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2005, I, 421-426.

"Dânişmendli Devletinin ilk devirleri (1072-1104) hakkında", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 2003, 333-350.

"Melik Muhammed'in ölümünden (1143) sonra Danişmendli tarihine bir bakış". *Erciyes Üniversitesi, III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 2000, 299-313.

² C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. E. Üyepazarcı, İstanbul, 2000, 7.



Roussel de Bailleul'un 1073'teki isyanı ve Süleymanşah'ın Anadolu'nun batısında gerçekleştirdiği siyasi yapı ile ilgili bazı olayların aktarımı gibi olayların dışında tarihçilerin önemli görerek eserlerine kaydettikleri fazlaca bir haber olmadı. Haçlı seferlerinin başlamasına kadarki başlıca olaylar bunlardı.

Anadolu'nun fethi konusu başlı başına bilinmezlerle dolu tarihi bir dönem olma özelliğini hâlâ korumaktadır. Malazgirt Savaşı sonrasında yaşananlar tam olarak bilinmemekte, yapılan fetihlerin Selçuklu Devleti'nin bilgisi ve isteği ile gelişen organize hareketler mi olduğu, yoksa tabii seyri içerisinde kendi başına mı ortaya çıktığı konusu tarihçiler arasında tam halledilebilmiş değildir.

A. MENGÜCÜK GÂZİ'NİN KİMLİĞİ MESELESİ

Anadolu'daki fetih hareketlerini yapanların yalnızca Türkmenler olduğu zannedilmekte ve kanaatimize göre, en büyük yanılgı da burada ortaya çıkmaktadır. Halbuki Türkistan'ın batı bölümlerini elinde tutan Karahanlılar, Selçuklu ailesinin liderliğinde Türkmenlerin İslâm dünyasına hâkim olmalarından çok önce Orta-Doğu ile yakın temastaydı ve askeri alanda bir türlü nüfuz edemediği İran ve ötesine Selçukluların Gaznelileri yenerek Orta-Doğu'ya hâkim olmaları sonucu Türkmenlerle birlikte girmişlerdi.

Karahanlı hakanları, ülkelerini parçalara ayırarak hanedan mensuplarının idarelerine bırakmışlardı. Bu, eski Türk devletlerinde öteden beri uygulanan ve Türk devlet anlayışına göre, hakanın Tanrı tarafından kendisine verilen ülkesinin yönetiminin sorumluluğunu ailesi efradı ile paylaşmasından başka bir şey değildi. Güçlü hakanlar zamanında iyi işleyen bu sistem, zayıf hakanlar zamanında prensler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar sebebiyle iç savaşların yaşanmasına sebep olmaktaydı. Bu durum bütün Karahanlı tarihi boyunca yaşanmış ve 1040'larda devletin Doğu Karahanlılar ve Batı Karahanlılar diye ikiye bölünmesine sebep olmuştu. Bölünme, taraflar arasındaki mücadeleleri durdurmaya yetmemiş, her iki kanatta da savaşlar eski hızıyla devam etmişti. Hatta öyle ki, taraflar gerek gördüklerinde ülke dışındaki güçlerden bile yardım almaktan çekinmemişlerdi. Böylece, hanedan mensupları arasındaki bu iç mücadeleler çevredeki devletlerin ve milletlerin saldırıları ile birbirlerine kanışmışlardı. Savaşçılıklarını korumaları için yerleşik hayata geçmelerine müsaade edilmeyen Karluk ve Çiğillerden oluşan Karahanlı ordusu, fetihlerin durması ile önemli gelir kaybına uğramıştı ve ülke içerisinde yerleşik çiftçi halka karşı yağma yapmalarını engelleyen şehirlerde oturan hakanları ile zaman zaman sürtüşerek, mücadele etmekten geri durmuyordu. Aynı şekilde din adamları, ulema da devlet içerisindeki mevki ve çıkarlarını korumak için bu iç mücadelelerde aktif rol oynamakta idi. Mâverâunnehr bölgesi başta olmak üzere, Karahanlıların şehirlerinde mezhep ve inanç mücadeleleri de eksik olmuyordu.



Bu bölünmüşlük ve sonu gelmez iç mücadeleler, bazı hanedan mensuplarını Selçuklularla birlikte batıda yeni ülkeler fethetmek için harekete geçmeğe yöneltmişti. Selçuklu sultanları, bu Karahanlı prensleri ve onların maiyetlerindeki komutan ve askerlerinin batıdaki mücadelelere katılmalarını olumlu karşılamışlar, onları hizmetlerine alarak yakın adamları arasına katmışlardı. Bununla da yetinmeyerek, oğullarının yetiştirilmesi gibi çok önemli görevleri onlara vermişler, aynı zamanda ilişkilerini daha da geliştirmek için kız alıp, vermek suretiyle bunlarla akrabalık kurmuşlardı. Bu prensler İran'dan Kafkaslara gelmişler ve Azerbaycan'da ilk mücadelelerini yaparak oradan Anadolu ve Suriye'ye yönelmişlerdi. Malazgirt Savaşı sonrasında Anadolu'da oluşan Türk devletlerinden Dânişmendliler, Mengüçükler, Dilmaç Oğulları ve Çaka Beyliği Karahanlı hanedanına mensup bu prensler tarafından kurulmuştu.

Bunları belirttikten sonra yukarıda belirtilen fikirlerin ışığında Mengüçük Gâzi'nin kimliği ile ilgili olarak kaynaklardaki ipuçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Osmanlı devri tarihçilerinin birisinin eserinde, Saltuklu ve Mengüçüklü hanedanlarının Çin diyarından (Türkistan) geldiği belirtilmektedir.³ O devirde Türkistan'ın doğusunun bir bölümü hariç, diğer bölgeleri Karahanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında idi. Haliyle burada bahsedilen yer Karahanlı ülkesi olmalıdır.

2. Bir başka ipucu, Mengüçük Gâzi'nin "Tuğrul Tigin" ünvanını kullanmasıdır.⁴ Tigin ünvanını kullanması onun Karahanlı hanedan mensubu bir prens olması ihtimalini artırmaktadır. Zira, bilindiği gibi Tigin ünvanı Türkmenler tarafından kullanılmamakta, o devirde Karahanlı hükümdar ailesinin prensleri için kullanılmaktadır.⁵

3. Yukarıda belirtileni tamamlar mahiyette bir bilgi de Dânişmend-nâme'de geçmektedir. Bu destanda Kemah beyi Miknas olarak gösterilen, Mengüçük Gâzi'nin oğlu İshak olduğu anlaşılan kişinin "Tigin" ve "Tab Tigin" adları ile geçen bir kardeşinden bahsedilmektedir.⁶

4. Bunu destekler mahiyette bir başka tarihi olay da 1151 yılında Erzincan hâkiminin karısı tarafından yayının kirişi ile boğdurulmak sureti ile öldürtülmesi olmuştur.⁷ Bilindiği üzere, Türk hâkimiyet anlayışına göre, hanedan

³ Bayburtlu Osman, *Tevârih-i cedid-i Mir'ât-ı Cihân*, nşr. N. Atsız, İstanbul, 1961, 11-12; M. F. Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara, 1992, 26 (dipnot-g).

⁴ Maks van Berchem, Halil Edhem, *Epigraphie Arabe d'Asie Mineure III*, Kahire, 1910, 76.

⁵ Zeki Velidî Togan, Tegin ünvanına dikkati çekmiş ve bunun Oğuzlarda kullanılmadığını, Selçuklularda ve Anadolu'da bu ünvanı taşıyan birçok komutanın Karahanlı prensleri olabileceğini belirtmiştir (bkz. Zeki Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul, 1981, 197). Onun bu konudaki ifadelerini eserine aynen nakleden Nejdî Sakaoğlu ise, Mengüçüklerin, Uygurların veya Karahanlıların soylu bir ailesine mensup olmalarının bir ihtimal olduğunu belirtmiş, bu konuda kesin bir yargıya varamamıştır (bkz. N. Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, İstanbul, 2005, 146, dipnot 12).

⁶ I. Melikoff, *La Geste de Melik Danişmend Étude Critique du Danişmendname*, Paris, 1940, II, (Tıpkıbasım) 94, 134; N. Demir, *Dânişmend-Nâme*, Ankara, 2004, 124.

⁷ Süryani Mihail, *Vekayinâme, İkinci Kısım (1042-1195)*, çev. H. D. Andreaşyan, 1944 (TTK Kütüphanesi'nde bulunan basılmamış tercüme), 163; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1987, II, 389; N. Sakaoğlu, 64. Sakaoğlu bu kişiyi Melik Mahmud olarak belirtmektedir.



mensuplarının kanlarının akıtılması yasak sayılmaktaydı. Bu yüzden de hanedan mensuplarının ölümle cezalandırılmaları kesici ve delici silahlar kullanılmayarak yaylarının kirişi ile boğdurulmak sureti ile gerçekleştirilmekte, böylece onların kanları akıtılmamaktaydı. Bu durum, Mengüçüklü beylerinin bir Türk hanedanına mensup olduğu yolundaki yukarıdaki tahminimizi tamamen desteklemektedir. Bu durumda, hanedanın Selçuklulardan olması mümkün gözükmemektedir. Çünkü böyle olması halinde devrin tarihçileri tarafından dile getirilmesi kaçınılmazdı. Bu seçeneği attıktan sonra bölgedeki iki Türk devletinden Gazneliler ve Karahanlılar kalmaktaydı. Gazneliler bu dönemde iyice içine kapanık bir durumdaydı ve Sultan Mahmud devrindeki büyük imparatorluk halinden İran'ın kaybedilmesinden sonra küçük bir devlet haline gerilemişti. Bu halde yalnızca Karahanlı hanedanı kalmaktadır ki, Mengüçüklerin bu hanedana mensup olduğu anlaşılmaktadır.

5. Dikkati çeken bir başka şey Divriği'de Ahmed Şah'ın 626/1228-29 tarihinde yaptırmış olduğu Ulu Câmî'de nakşedilmiş olan tek ayağı üstünde, başı eğik doğan kuşu figürlü bir hükümdarlık armasıdır. Türk hanedanlarının kuş ongunları vardı ve doğan kuşu Karahanlı hanedanını temsil eden ongunlardan birisi idi. Bu kuşun dışında arslan, buğra, togrıl ve baygu da bu hanedanın ongunlarından idiler ve bunlar İslâm öncesinde olduğu gibi, sonrasında da tasvir edilmişlerdi.⁸

Yukarıdaki delilleri devrin siyasi olayları ile ilişkilendirme konusuna gelince: Malazgirt Savaşı'ndan sonra, 1072 yılı sonbaharından itibaren Türklerin saldırıları o kadar etkili olmuştu ki, Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu'daki orduları öteye beriye dağılmış, doğudaki irili ufaklı bir takım şehirlerin halkları bu durumdan etkilenerek kendilerini koruyamaz duruma düştükleri için topraklarını terk etmek zorunda kalıp, Türk saldırılarının daha az olduğu batı mıntıklarına doğru çekilmeğe başlamışlardı. Sadece şehirler tahrip edilmiyor, kırsal kesim de bu saldırılardan fazlası ile nasibini alıyordu. Tarlalar, bağlar, bahçeler ekilmiyor; ekilse bile yoğun Türk saldırıları ve tahriplerinden dolayı hasat edilemediği için ürünler buldukları yerlerde çürüyorlardı. Bundan dolayı yerleşim yerlerinde açlık başlamıştı.⁹ Kars ve çevresinin hâkimi Ermeni kralı Gagik, Türklerin bu saldırılarından dolayı son derece korkmuş ve topraklarını Bizans Devleti'ne vererek, karşılığında daha batıda olan Zamantı, Larya, Amasya ve Komana'yı sayısı yüz civarında olan köyleri ile birlikte almıştı.¹⁰ Devlet otoritesi kalmadığı için bölgedeki Bizans generalleri devletten

⁸ O. Pritsak, "Karluks: Von den Karluken zu den Karachaniden", *ZDMG*, 101, 293; E. Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş (Türk Kültürü El-Kitabı, II. Cild 1/b'den Ayrı Basım)*, İstanbul, 1978, 92, 169; H. Y. Anat, *Karahanlılar Tarihi*, İstanbul, 2003, 81. Faruk Sümer bu kuşun Oğuz boylarına ait ongunlardan birisi olmadığını belirtmektedir (bkz. F. Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara, 1990, 1-2).

⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, çev. B. Umar, *Malazgirt'in Sonrası*, İstanbul, 1996, 25-26; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. H. D. Andreasyan, Ankara, 1987, 155-156.

¹⁰ Vardan Vartabet, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", çev. H. D. Andreasyan, *TSD*, 1, 1937, 178.



bağımsız feodal yapılanmalar oluşturmaya başlamışlardı. Bunlardan birisi olan Grigol, Oltu, Kamukalak ve Kars'ı hâkimiyeti altına alıp, mevcut durumdan yararlanarak Bizans'tan bağımsız bir siyasi yapılanma gerçekleştirmeğe çalışmıştı. Selçukluların Azerbaycan valisi Sav Tegin'in Gürcü kralı II. Giorgi karşısındaki yenilgileri sebebiyle, Gürcü kralının bölgedeki gücü çok artmış ve bunun üzerine, bahsi geçen Bizans generali Kars ve çevresini adı geçen krala bırakarak, ona tâbi olmuştu.¹¹

Çağdaş Ermeni tarihçisi Urfalı Mateos'un anlattığına göre, 1062 yılı Eylül ayında Sultan Tuğrul Bey'in yolladığı Sâlâr-ı Horasan, Mıcmıc ve Isulu adlı üç büyük komutan Pağın (Palu civarında bir kale) bölgesine saldırdılar. Yağma ve tahribatlardan sonra Tilkhum Argın eyaletine girdiler. Bölgeyi tahrip ettiler. 5 Ekim'de orada yaşayan halkın bir kısmını öldürüp, kalanlarını da esir aldıktan sonra, üzerlerine gönderilen Frankopol ismindeki Bizans generali bölgeye ulaşmadan önce ganimetleriyle birlikte geri döndüler.¹² XIII. yüzyıl Ermeni tarihçisi Simpad da bu konuya temas etmiş ve bahsi geçen komutanların Balin (Pağın), Tilkhum ve Arkni (Argın) dolaylarına saldırdıklarından bahsetmiştir.¹³ Burada ismi geçen Selçuklu komutanı Mıcmıc'ın Mengüçük Gâzi olma ihtimali yüksektir. Türkçe bir isim ancak bu kadar telaffuz edilebilmiş olabilir.

Olayları daha iyi anlayabilmek için coğrafi alanın tarihine de bakmakta yarar vardır. Buna göre, Erzincan fetihten önce bir Bizans şehri iken 1045-46 yılında büyük bir depremle tamamen yıkılmıştı.¹⁴ Sadece bununla da kalmamış, depremin etkisiyle yatağı yer değiştiren Karasu Nehri bütün bölgeyi sular altında bırakmıştı.¹⁵ Bu depremden sonra Erzincan kaynaklarda bir daha anılmamaktadır. Bunun sebebi, tamamen yıkılmış bulunan şehrin bir daha kendisini toparlayamaması ve gittikçe artan Türk saldırıları karşısında kendisini savunabilecek kaynaklardan yoksun kalması olsa gerektir. Zira, Malazgirt Savaşı öncesi Doğu Anadolu'da yerleşim amacı gütmeyen yapılan Türk saldırıları sebebiyle Bizans yerleşim merkezleri terkedilmiş, ıssız bırakılmıştı.¹⁶ Bunun üzerine kendilerini koruyamayan Bizans halkı Doğu Anadolu'da Erzurum şehir merkezine dolmuş, burası büyük bir şehir haline dönüşmüştü. Erzurum bir ara Türklerin eline geçtiği için hemen bitişiğinde bulunan Theo-

11 Anonim Gürcü Vekayinâmesi, çev. H. D. Andreasyan, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, Ankara, 2003, 306.

12 Urfalı Mateos, 113-116; R. Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. S. Dolanoğlu, İstanbul, 2005, 594-595.

13 *Smbat Sparapet's Chronicle*, Eng. tr. R. Bedrosian, New Jersey, 2005, 28.

14 Urfalı Mateos, 81; Süryani Mihail, 18; *Smbat Sparapet's Chronicle*, 21.

15 Abû'l-Farac I, 303.

16 Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVI-XVIII)*, çev. B. Umar, İstanbul, 2008, 132-133. Türk saldırıları o kadar tehlikeli olmaya başlamıştı ki, İmparatoriçe Eudokia çaresiz kalarak güçlü bir askeri aristokrat olan Romanos Diogenes ile evlenmek yoluyla onu imparatorluğun başına getirme gereği duymuştu. Eudokia, müstakbel imparatorun taç giyme merasiminden bir gün önce Psellos'a 'Türklerin saldırıları sebebiyle Doğu Anadolu'nun tahrip edildiğini ve imparatorluğun bu durumdan nasıl kurtulması gerektiğini bilmediğini' söylemek suretiyle durumu en üst düzeyde dile getirmişti (bkz. Mikhail Psellos, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, çev. I. Demirkent, Ankara, 1992, 223).



dosiopolis şehri kurulmuş ve çevresi hendekler ve surlarla berkitilerek müstahkem bir kale haline getirilmişti.¹⁷ İmparator Diogenes, Malazgirt'e giderken yaptığı savaş planları arasında Türklerle yapılacak genel savaşın Bizans'ın çok güçlü olduğu Erzurum'da yapılması da vardı.¹⁸ İmparator, Malazgirt'te yenilip Alparslan ile bir antlaşma yaparak yanına verilen bir Türk koruma birliği ile İstanbul'a dönerken Erzurum'a da uğramış ve orada bir müddet kalmıştı. Bu ikinci gelişinde Erzurum artık eski önemini kaybetmiş ve güvenli bir şehir olmaktan çıkmıştı.¹⁹

İmparator Diogenes'in Erzurum'a giderken yolunun üzerindeki Erzincan'a uğramaması ve devrin kaynaklarında bu şehirden hiç söz edilmemesi yukarıda bahsettiğimiz sebeplerle ilgili olsa gerektir. Anlaşıldığı kadarıyla, 1072 yazından sonra - aynı dönemlerde Dânişmend Gâzi'nin yıkık haldeki Sivas'ı alarak imar edip kendisine merkez yapması gibi - Mengüçük Gâzi hâbe halindeki Erzincan'ı ele geçirmiş ve imar ederek kendisine merkez yapmıştır.

Bütün bu bilgiler doğrultusunda şu fikre ulaşmak mümkündür: Mengüçük Gâzi, Dânişmend Gâzi, Dilmaç Oğlu Alptigin Muhammed, Çaka, Han Oğlu Harun ve diğer Karahanlı hanedan mensupları, 1040'larda tıkanan Karahanlı siyasetinden bunaldıklarından, İran'da devlet kuran Selçuklu ailesi ile birlikte batıya doğru ilerleyerek Kafkasya, Anadolu ve Suriye'de kendilerine yeni hâkimiyet alanları oluşturdular. Mengüçük Gâzi, olayların takibine göre, 1020'li yıllarda doğmuş ve 1050'lerden itibaren Selçuklularla yakın ilişkilerle girerek batıdaki fetih bölgelerinde roller oynamış, 1060'lı yıllarda Anadolu'da askeri faaliyetlerde bulunmuştu. O, Malazgirt savaşında bulunmuş, az sonra da akrabası Dânişmend Gâzi'nin hâkimiyet alanının hemen yanı başında bulunan Erzincan ve çevresini eline geçirerek yeni bir siyasi oluşumun temellerini atmıştı.²⁰ Zamanla hâkimiyet alanını genişletmiş Sivas'ın bir kısmı ve Derim'e kadar uzanmıştı. O, 1090'lı yıllarda vefat etmiş ve yerini oğullarından İshak'a bırakmıştı. Olayların gelişine bakılırsa, devletini kurduktan sonra yaklaşık çeyrek yüzyıl yaşamıştır.

17 Mikhael Attaleiates, Tarih, çev. B. Umar, İstanbul, 2008, 153; Kirakos Ganjakets, Kirakos Ganjakets's History of the Armenians, Eng. tr. R. Bedrosian, New-York, 1986, 28.

18 Nikephoros Bryennios, Tarih Özü, çev. B. Umar, İstanbul, 2008, 48.

19 Mikhael Attaleiates, 172.

20 Zahreddin Nişâbüri, Târih-i Âli Selçuk, nşr. K. Hâvar, Tahran, 1332 ş., 27-28; Reşideddîn Fazlullah, Câmîu't-Tevârih, II. Cild, 5. Cüz, Selçuklular Tarihi, nşr. A. Ateş, Ankara, 1999, II, 38; Gaffârî-yi Kazvîni, Târih-i Cihân Ârâ, Nşr. Seyyid Kâzım Müsevî, Tahran, 1342, 134; Şeref Han, Şeref-nâme, Kahire, 1930, 214 vd.; çev. M. E. Bozarslan, İstanbul, 1990, 188.



B. MENGÜCÜK GÂZİ'NİN ANADOLU'NUN SİYASİ HAYATINDAKİ ROLÜ

1. Türkiye Selçukluları İle İlişkileri

Süleyman Şah 1085 yılında Antakya seferine giderken 300 askeri ile İbn Mencâk adlı bir Türk beyi kendisine yardıma gelmişti.²¹ Bu Mencâk'ın Mengüçük olduğu aşikârdır ve bahsi geçen kişinin Mengüçük Gâzi'nin ismi belirtilmeyen bir oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıt, 1085 tarihinde artık Mengüçüklü Devleti'nin kurulmuş bulunduğunu, kendileri gibi yeni kurulmuş olan Türkiye Selçukluları Devleti ile ilişkilerinin de iyi olduğunu göstermektedir. 1085 tarihinde Mengüçük Gâzi'nin hayatta olduğu ve oğullarından birisi vasıtasıyla sembolik miktarda bir askeri gücü Süleyman Şah'a yardım gönderdiği anlaşılmaktadır. Bu durum onun Süleymanşah'a olan saygısının bir sonucu olarak değerlendirilebileceği gibi, Türkiye Selçuklularına tabiiyetinin bir sonucu olarak da değerlendirilebilir.

2. Anadolu'daki Türk Devletleri İle İlişkileri

Mengüçük Gâzi'nin başta Dânişmendliler olmak üzere, yeni kurulan diğer Türk devletleri Saltuklular, Dilmaç Oğulları ve Türkiye Selçukluları ile yakın ilişkiler kurduğu anlaşılmaktadır.

Mengüçük Gâzi'nin Dânişmend Taylu Muhammed ve onun oğlu Gümüş Tegin Ahmed Gâzi ile çok yakın ilişkiler içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu yakın ilişkiler, ortak düşmanlar Bizans, Trabzon Rumları, Kafkasya'daki Gürcü, Abhaz ve Ermenilere karşı birlikte mücadelede kendini gösterdiği gibi, evlilikler yoluyla aradaki ilişkilerin daha da geliştirilmesi gereğini doğurmuştu. Bunun sonucu olarak Mengüçük Gâzi'nin oğlu İshak, Dânişmendli Melik Gâzi'nin kızı ile evlenmişti.²²

3. Trabzon Rum Dükalığı İle İlişkileri

Müneccimbaşı'nın belirttiğine göre, Mengüçük Gâzi bazen tek başına, bazen de Dânişmendlilerle birlikte Rumlara karşı mücadele etmiştir.²³ Burada kastedilenin Orta ve Doğu Karadeniz kıyı şeridinde sıkışmış Trabzon Rum Dükalığı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Bizans Devleti zaten batıya doğru çekilmiş ve bütün Doğu ile Orta Anadolu'yu Türklere bırakıp, Marmara bölgesine sıkışıp kalmıştı. Bahsi geçen bölgede 1084 yılında Rum, Gürcü, Ermeni ve Çerkezlerden oluşan büyük bir ordunun Dânişmendlilerin üzerine adeta bir Haçlı seferi düzenlediği görülmektedir. Trabzon dükası Theodoros Gabras'ın komuta ettiği bu ordu, bölgede mücadele eden Dânişmend Gâzi'yi öldürmüştü.

²¹ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb min Târihi Haleb*, nşr. Sâmî ed-Dehhân, Dimâşk, 1954, II, 87.

²² Süryani Mihail, 67.

²³ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Duvel*, nşr. ve çev. A. Öngül, *Selçuklular Tarihi II. Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, İzmir, 2001, 212.



ve ordusunu yenilgiye uğratarak, Türkleri güneye doğru püskürtmüştü. Bu harekâtın Anadolu'nun içlerine kadar uzaması sonucu, Sivas'ın Gabras tarafından ele geçirildiği anlaşılmaktadır. Demek ki bundan daha çok Doğu Karadeniz ve İç Anadolu'daki bazı şehirler etkilenmiş olmalıdır. Yine de bu saldırıların Doğu Anadolu'daki Erzincan ve Erzurum'a ulaşmamasına rağmen onları yalayıp geçmesi dolayısıyla bu iki şehrin bundan etkilendiği tahmin edilebilirse de, bahsi geçen 1084 tarihinde bu şehirlerin Rumların elinde olduğuna dair bir bilgi mevcut değildir.

4. Kafkasya İle İlişkileri

Mengüçük Gâzi'nin Kafkaslarda Gürcü ve Abhazlara karşı bazen Dânişmendlilerle, bazen de Saltuklularla ittifak yaparak birlikte, kimi zamanlar da tek başına mücadele ettiği anlaşılmaktadır.²⁴ Kaynaklarda bu konu ile ilgili hemen hiç bir bilginin bulunmaması, mücadelelerin niteliği hakkında bize sadece tahminlerde bulunma hakkı tanımaktadır. Gürcü Devleti'nin saldırılarının o dönemde Anadolu'ya ulaşması imkânsız gibi görünmekle birlikte, yukarıda belirtildiği üzere, Trabzon Rum Dükalığı ile ittifaklar kurularak Doğu Anadolu'daki Türk devletleri ile mücadele yürüttükleri anlaşılmaktadır. Bu mücadelede Mengüçük Gâzi'nin aktif rol aldığını tahmin etmek yanlış olmasa gerekir.

C. ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ

Mengüçük Gâzi, kesin tarihi bilinmemekle birlikte, muhtemelen 1100'lerden önce vefat etmiş olmalıdır. O, savaşlarda isabetli kararlar verebilen, akıllı, ihtiyatlı, cesur ve yiğit bir komutandı.²⁵ Yaşadığı devir göz önüne alındığında, Anadolu'da bölgesel hâkimiyet kurabilecek beceri ve güce sahip olması onun hiç de küçümsenmeyecek bir lider olduğunu ortaya koymaktadır. En önemlisi de, o bir devlet kurucu, yani kendisinden sonra birkaç nesil devam eden kendi adı ile anılan hanedanın ilk halkası idi. Yaşadığı bölgeyi fethederek ve Türkmenleri buraya yerleştirip Anadolu'nun Türkleşmesini sağlamış ve bu coğrafyanın bir Türk yurdu haline gelmesine katkıda bulunmuştur.

SONUÇ

Mengüçüklü Devleti'nin kurucusu olan Mengüçük Gâzi'nin hayatı kaynaklardaki bilgilerin yetersizliğinden dolayı tam olarak bilinmemektedir. Ancak eldeki sınırlı bilgilerden hareketle Mengüçük Gâzi'nin tarihi şahsiyeti ortaya konularak onun Karahanlı hanedanına mensup olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır. Olayların gelişim seyri bizim bu tezimizi ispatlayacak niteliktedir. Şimdiye kadar yapı-

²⁴ Müneccimbaşı, 212.

²⁵ Müneccimbaşı, 212.



lan çalışmalarda genel olarak Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'da kurulan ilk Türk Beyliklerinin kökenleri Türkmenlere dayandırılmıştı. Ancak bundan böyle Anadolu'da kurulan ilk beyliklerin kökenlerini Türkmenlere bağlama görüşü geçerliliğini yitirecektir.

Mengüçklü Devleti Malazgirt Zaferi'nden sonra ortaya çıkan olumlu şartlar sonucu Erzincan merkez olmak üzere Mengüçük Gâzi tarafından kurulmuştur. Mengüçükler gerek Anadolu Türk beylikleri gerekse komşu yabancı devlet veya kavimlerle dost veya düşman şeklinde ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Yaptıkları fetihler sonucu kurdukları devletleri ile Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır.



BİBLİYOGRAFYA

- Abû'l-Farac, Abû'l-Farac Tarihi, çev. Ö. R. Doğrul, 2 cild, Ankara, 1987.
- Anat, H. Y., Karahanlılar Tarihi, İstanbul, 2003.
- Anna Komnena, Alexiad, çev. B. Umar, Malazgirt'in Sonrası, İstanbul, 1996.
- Anonim Gürcü Vekayinâmesi, çev. H. D. Andreasyan, Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar), Ankara, 2003.
- Anonim Süryani Vekayinâmesi, Eng. tr. M. A. S. Tritton, "The First and Second Crusaders from an Anonymous Syriac Chronicle", *JRAS*, 1933, II. Kısım, 300.
- Bayburtlu Osman, Tevârih-i cedîd-i Mir'ât-ı Cihân, nşr. N. Atsız, İstanbul, 1961.
- Cahen, C., Osmanlılardan Önce Anadolu, çev. E. Üyepazarcı, İstanbul, 2000.
- Demir, N., Dânişmend-Nâme, Ankara, 2004.
- Demirkent, I., "1101 yılı haçlı seferleri", Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı, İstanbul, 1995.
- Esin, E., İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş (Türk Kültürü El-Kitabı, II. Cild I/b' den Ayrı Basım), İstanbul, 1978.
- Gaffârî-yi Kazvînî, Târîh-i Cihân Ârâ, nşr. Seyyid Kâzım Müsevî, Tahran, 1342.
- Grousset, R., Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi, çev. S. Dolanoğlu, İstanbul, 2005.
- Ioannes Zonaras, Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII), çev. B. Umar, İstanbul, 2008.
- İbnu'l-Adîm, Zubdetu'l-Haleb min Târîhi Haleb, nşr. Sâmî ed-Dehân, Dimaşk, II, 1954.
- Kırzioğlu, M. F., Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, Ankara, 1992.
- Kirakos Ganjakets'i's History of the Armenians, Eng. tr. R. Bedrosian, New-York, 1986.
- Melikoff, I., La Geste de Melik Danişmend Étude Critique du Danişmendname, II (Tıpkıbasım), Paris, 1940.
- Mikhael Attaleiates, Tarih, çev. B. Umar, İstanbul, 2008.
- Mikhail Psellos, Mikhail Psellos'un Khronographia'sı, çev. I. Demirkent, Ankara, 1992.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Câmîu'd-Duvel, nşr. ve çev. A. Öngül, Selçuklular Tarihi II. Anadolu Selçukluları ve Beylikler, İzmir, 2001.
- Nikephoros Bryennios, Tarihin Özü, çev. B. Umar, İstanbul, 2008.
- Pritsak, O., "Karluk: Von den Karluken zu den Karachaniden", *ZDMG*, 101 (1951), 270-300.
- Reşîdeddîn Fazlullah, Câmîu't-Tevârih, II. Cild, 5. Cüz, Selçuklular Tarihi, nşr. A. Ateş, Ankara, 1999.
- Sakaoğlu, N., Türk Anadolu'da Mengücekoğulları, İstanbul, 2005.
- Smbat Sparapet's Chronicle, Eng. tr. R. Bedrosian, New Jersey, 2005.
- Sümer, F., Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Ankara, 1990.
- Süryani Mihail, Vekayinâme, İkinci Kısım (1042-1195), çev. H. D. Andreasyan, 1944 (TTK Kütüphanesi'nde bulunan basılmamış tercüme).
- Şeref Han, Şeref-nâme, çev. M. E. Bozarslan, İstanbul, 1990.
- Togan, Zeki Velidî, Umumî Türk Tarihi'ne Giriş, İstanbul, 1981.
- Turan, O., Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, İstanbul, 1984.
- Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), çev. H. D. Andreasyan, Ankara, 1987.
- Van Berchem, M., Edhem, H., Epigraphie Arabe d'Asie Mineure III, Kahire, 1910.
- Vardan Vartabet, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", çev. H. D. Andreasyan, TSD, I, 1937.
- Zahîreddîn Nişabûrî, Târîh-i Âli Selçuk, nşr. K. Hâvar, Tahran, 1332 ş.,